

Kad un kā mēs katrs ceļam savu "gaismas pili"

Prātnieku sasetā Rīgas Latviešu biedrības namā
— Latvijas Universitātes profesors Augusts Milts:

— Mūsdienu sabiedrībā ne tikai Latvijā ir parasts runāt par garīgo vērtību krīzi, kas saistīta ar vērtību pārvērtēšanu. Nereti šajā krīzē vaino cilvēku un sabiedrības nespēju attiekties un savu laiku pārdzīvojušām vērtībām un atrast jaunās vērtības, kas atbilstu straujām pārmaiņām mūsu dzīvē, nespēju iet laika garam līdzī. Bet... vai mēs dažkārt reizē ar netīro ūdeni neizlejām arī bērnu? Vai, meklējot jaunās vērtības, neatsakāmies no tādām, bez kurām neviena sabiedrība nespēj pilnvērtīgi attīstīties?

Mums gribas būt moderniem. Mums ir bailes palikt vecmodīgiem, pieturēties pie seniešu tradīcijām, saistot tās ar neradošu piecu. Bet vai mūsdienu gara krīzi visvairāk nepadziļina tieši tradicionālo, gadu simtos un tūkstošos atzīto vērtību noliegums vai ignorēšana, vai pat to nicināšana? Tā, cenšoties mūs ātrāk ievadīt Eiropā, pat sludina, ka vācieši jau esot atvadījušies no dzimtenes jēdziena, ka nevajag piekerties izcelsmes vietai, bet jādošas laikā, pārmaiņu izraisīšanā. "Dzimtene pārstāj eksistēt kā jēdziens. Ietveroties laikā, telpa ir interesanta tikai tajā ziņā, lai to šķērsotu," saka vācu mūsdienu domātājs Vilhelms Smits un turpina: "Izmisuma pārņemtie piekēras "nācijai"... Pēkšņi uzliesmojušās, sentimentāli vai agresīvi paustās "nacionālās jūtas" ir pilnīgi nevietā, tās ir smieklīgas savā apstēbībā." Pārfrazējot Raini, varētu teikt, ka, sviežot projām dzimteni, cenšamies būt laimīgi lielākā kopībā — Eiropā, pasaulē, vai pat — atsakoties no telpiskā, cenšamies sevi pilnīgāk izteikt laikā. Bet ir svarīgs dabas un sabiedrības izdzīvošanas likums — daudzveidībā veidotā vienība ir bagātinoša, attīstoša. Vienveidība pati sevi sagrauj, izposta.

Starptautiskie folkloras festivāli mums acimredzot rāda, cik bagāti esat daudzveidībā, dažādībā. Tieši tāpēc varam visvairāk mācīties un uzturēt interesi viens pret otru. Un vēl — tautu tradīciju uzturēšana, atdzīvināšana ir ļoti radošs process, jo tradīcijas jau neiedzimst, tās katrā jaunā paaudzē pa jaunam jāapgūst. Tāpat tas ir ar "vecām" vērtībām. Tā saucamās mūžīgās vērtības jau pastāv kā mūžīga un nekad pilnībā neatrisināma aktualitāte, ko uztur nepārtraukti radošs process. Kāda jābūt tautas vitalitātei, cik gudriem un radošiem jābūt likumdevējiem un valdībai, lai aktualizētu dzīvības vērtību, lai mūsu valstī piedziemošo skaits ievērojami pārsniegtu mirušo skaitu un lai katru gadu ap tūkstoš cilvēku neizdarītu pašnāvību. Katrs tau-

tas atmodas laikmets ir pārsteidzošs brīvības vērtības aktualizējums, bet cik mēs katrs un arī valsts, visa sabiedrība spējam saprātīgi brīvību īstenot. Tā ļoti ātri var pārvērsties savā pretstatā — patvaļā un verdzībā. Jau kopš Platona domātāji teorētiski apzinājās, ka jebkurā sabiedrībā un jebkura cilvēka dzīvē nepieciešamas trīs fundamentālas vērtības — labais, patiesais, skaistais. Bet katrā tās īstenošanas neizsmeļamā daudzveidībā. Šo vērtību īstenošanas reizē ir nepārtraukta cīņa pret ļauno, melīgo, pret daļuma ārdošo. Folkloras festivāli pārsteidz kaut vai ar niansēto daļuma izjūtu dziesmās, dejās, tēpos, žestos, pozā, cilvēku attieksmēs. Ne tikai reliģiskajās mācībās, bet pat senajos mītos ir uzsvērtā svētuma vērtības nepieciešamība, jo tā ikdienas dzīvei piešķir mūžības elpu. Visu šo vērtību (dzīvības, brīvības, labā, patiesā, skaistā, svētuma) īstenošana nav domājama arī bez pienākuma, atbildības, sirdsapziņas, saglabājot pasācienju un godu. Tikai tad iespējama arī patiesā laime kā dzīves pilnības izjūta un dzīves jēga. Visu šo vērtību īstenošanā sasniegtais līmenis lielā mērā atkarīgs no izglītības un kultūras.

Viena lieta ir pētnieku konstruētā vērtību sistēma, kas izriet no noteiktu vēstures avotu pārzināšanas, no tautas un cilvēces vēstures pazišanas pakāpes. Otrā ir "iešana tautā", mācīšanās no cilvēku dzīves pieredzes un šīs pieredzes saglabāšana. Kādas vērtības saglabājas tautā, kādas mazinās, kādas no jauna rodas? Šo uzdevumu jau ilgāku laiku cenšas veikt Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieku grupa "Nacionālā mutvārdu vēsture", rīkojot ekspedīcijas, kurās aktīvi piedalās arī tautieši no ārzemēm. Šogad jūnijā rīkotajā ekspedīcijā "Dzīvesstāsts Latvijā-97" apmeklējām Latgali.

Vispirms pārsteidza tas, ka nevienā novadā netrūkst entuziastu, godīgu, radošu cilvēku, kuriem galvenais nav personiskais labums, bet rūpes par to, lai Latvija varētu būt kā gaismas pils. Pārsteidz arī zināms kontrasts starp šo cilvēku vērtību dominantēm un viena otra mūsu vadītāja cenšanās par visu vari vispirms būt materiāli ļoti nodrošinātam, ar labām sociālām garantijām, lai no viņa varētu prasīt labu darbu un nekorumpētību. Vieniem vērtību līmenis ir attīstīto valstu dzīves līmeņa standarts, citi salīdzinājumam min mazattīstīto valstu grūto situāciju.

Dagdā kāds politiski represētais, pensionārs, bijušais bioloģijas un ģeogrāfijas skolotājs Jānis Valuhs, būdams inva-

līds, kam grūti pārvietoties, visur, kur dzīvojis, ir centies izdarīt apkārtni. Viņš to nekad nav darījis materiālu apsvērumu dēļ. Gadu desmitiem viņš krājis dabas vērojumu un pētījis Dagdas apkārtnes vēsturi, ir panācis, lai netiktu izpostīti apkārtnes pilskalni. Viņš neatlaidīgi meklējis sev sabiedrotus, lai parādītu Dagdu skaistāku un visa Latgale būtu plaukstoša. Kad jautāju, vai nav tā, ka vieni rūpējas par daļumu, bet citi to posta, Jānis Valuhs atvainojās par asaru vājuma brīdi. Tās ir tās asarīgas, par kurām tautas dziesmā teikts, ka tās maksā zelta gabaliņu. Veco vīru satrauc, ka mežus briesmīgi cērt, bet vētrās izgāzti koki pūst, ka neviens nedomā par zivju mazuļu ielašanu ezeros. Viņš arī saka, ka visdarbīgākie ir pensionāri, kas visi kopā arī izdara diezgan daudz. Un viņam ir arī patiess prieks, ka vietējā pašvaldībā ir godīgi cilvēki, kuri cenšas piesaistīt varošu un darošus cilvēkus. Bet daudzviet taista arī "krukku", kurai ātrāki apdullināšanai liek klāt tabletes. To upurus redz gan pakritušus, gan jau ceļā uz kapiem.

Bezdarba un dzeršanas posts Latgalē laikam ir spēcīgāk izteikts nekā citur Latvijā. Ja trešā daļa darbaspējīgo cilvēku ir bezdarbnieki, tad tas var radīt grūti labojamas sekas. Veidojas bezdarbnieka psiholoģija, paradums nestrādāt. Zūd darba, meistarības vērtība. Bet vienas nozīmīgas vērtības vietā nereti stājas antivērtība. Kādā dzīvesstāstā sacīts, ka mēs grieķim tur, kur nav isti ko darīt. Diezgan raksturīga parādība, par ko satraukti ir arī vietējie mācītāji — cilvēkiem nav darba, nav naudas, bet viņi dzer. No kurienes, kā tiek iegūta nauda dzeršanai, uz kā rēķina? Paradoxks — ik uz soļa jūtam, ka darāmā un nepadarītā ir tik daudz un darītāju maz. Sevīši jau kultūras laukā ir neizsmeļamas iespējas.

Vēsture liecina, ka ne mazums praviešu devušies vientulībā, lai izveidotu savu mācību. Tā darīja Zaratustra, Buda, Kristus un daudzi citi. Krāslavas rajona Andrupenes pagastā jau desmit gadus meža malā mit neparasts cilvēks Edmunds Tukišs. Šajā vientulībā, kuras rezerves gan pēc paša vientulnieka atziniem ir jau izsmeltas, notiek intensīvs darbs. Top Mēness kalendārs un Andrupenes akmens raksti, diendienā tiek veikti pētījumi un novērojumi. Prasības pret savu iztiku ir minimālas. Vienmēr tiek meklēta sakrītība starp cilvēka dzīvi un dabu un Visumu. "Ja mājās ir putni, viss ir kārtībā." Tad cilvēks pavašarī uzklauša bezdelīgas stāstījumu, kā viņi pa ziemu gājis, klausās zilītes pateicības dziesmu, kas var sacensties

ar lakstīgalu, par to, ka viņas bērnus izglābīs. Dārzā mit arī odze ar saviem daudzajiem bērniem. Tas, tāpat kā vilks mežā, pieder pie dabas radītās spriedzes, liek būt uzmanīgam.

Par ko šis vientulnieks priecājas? Prieks ir par katru jaunu dienu. Gribās gaviļēt par saules lēktu un rietu, par to, ka alnēne atved savu bērnu rādīt. Bet pāvisam lielais prieks ir bērnu panākumi. Un prieks ir par savas darbības sekām — ka tu vari grimušo gaismas pili pacelt un atdot to atpakaļ tautai. Jā, kā mēs katrs ceļam savu "gaismas pili"?

Pārsteidzoši, ka cilvēks, kurš pats sevi uzskata par ģimenei nepiemērotu, vērtību sistēmā pirmajā vietā liek ģimeni un ar to saistīto cilvēcisko attiecību veidošanu un mīlestību. Edmunds saka: "Redzi, cik jocīgi iznāk — esi skrējies pa pasauli, meklējies pērlēs un neesi pamānījies, ka tev blakus aug tavš ideāls — meita... Nevis uz ceļiem nometies pie bērna, bet ņem trepes un kāp augšā, tad tu tiksī līdz bērna dvēselei".

Edmunds Tukišs par pašu ļaunāko uzskata to, ka mums nav garīgo vērtību. Ja mēs īstās, paliekošās vērtības nepadarīsim par dominējošām, tad ar avižu un televīzijas kāri pēc sensācijām, ar "mākslu zem jostas vietas", bez patiesām, jūtām, bez varoņa, kuram gribētos līdzināties, kļūstam par dvēseliskiem brāķiem. Mēs esam izkūlušies no Austrumu imperiālisma, kas mūs centās fiziski iznīcināt, tagad jābūt spējai pretī stāvēt tam Rietumu imperiālismam, kas cenšas garu sagandēt. "Man šķiet, ka viņiem trūkst mana oda, manas odzes, manas zilītes. Viņi nezina, kas tas ir." Un kur tad meklējama izeja, tautas perspektīva? To daudzi redz precīzi veidotā izglītībā un skaidro arī, kā to īstenot.

Un vēl viena svarīga "iz tautas" nākoša atziņa. Nevar neko dzižu izcīnīt savam novadam, tautai un visai sabiedrībai, ja pašam nav noteikta vērtību sistēma, ja cilvēks negrib izcīnīt grūtāko cīņu — cīņu pašam pret saviem trūkumiem. Neko lielu nevar panākt ar minimālu piepili. Kur ir garā stipro spēks? Jānis Valuhs ir divus gadus nogulējis, nespējot piecelties, tad par jaunu mācīties staigāt. Augusts Mizāns Kolimas lēģeros ir bijis izmests kā līķis. Viņu izglābusi ārste un paša griba dzīvot. Kaut Franča Trasuna vārdi: "Es ceļos, kur cits slid uz leju!" būtu par devīzi daudziem. Un arī Latvija varētu teikt — es ceļos, kur citi līdzīgā situācijā ir slidējuši lejup. Zenta Mauriņa kā latviešu tautai un kultūrai raksturīgu min īpatnu vērtību — spītu. Tā ir spēja par spīti nelabvēlīgiem apstākļiem paveikt kaut ko dzižu, patiesi vērtīgu.